

1—2. Comité de Rédaction: Gy. Ember, E. Mályusz, E. Molnár, P. Zs. Pach, E. Pamlényi, Gy. Ránki, L. Zsigmond. Bp. 1960. Akadémiai K. 825; 765.

A magyar történettudomány nagyszabású seregszemléje ez a két kötetes impozáns gyűjtemény. Seregszemlének, történetírásunk reprezentatív megnyilatkozásának készült az 1960. évi stockholmi történészkongresszus alkalmából, orosz, francia, angol illetve német nyelven. A munka egyrészt tájékoztatóni kívánja a külföldet a magyar történettudományról az előző (1955) kongresszus óta elért eredményeiről, másrészt nagyszámú tanulmányban ad számot a történetírásunkat jelenleg foglalkoztató legfontosabb problémákról, illetve az azok megoldásában elért eredményekről. Mind a referáló részek, mind pedig a tanulmányok a marxista történettudomány hazai virágzását tanúsítják. Elég a magyar histográfia utóbbi öt évének áttekintését nyújtó majdneem másfélszáz lapot kitevő, több szakasza osztott összefoglaló tanulmányt, valamint az újabb történeti kiadványoknak a II. kötetben található annotált bibliográfiáját áttekin-tenünk ahhoz, hogy képet alkothassunk a magyar történeti kutatások méreteiről és gazdagságáról. De még jobban tanúskodnak erről a közölt tanulmányok (ezek egy része előzőleg, vagy a kötet megjelenését követően magyarul is megjelent), melyek — változatos tematikát mutatva — a legrégebb időktől a legújabbig a magyar történet szinte minden korszakát érintik.

Az I. kötetben az 1848-as forradalomnál régebbi témákról szóló tanulmányok olvashatók. A gazdag gyűjteményt áttekintve rögtön szemünkbe ötlnek néhány aránytalan ság. Így például feltűnő, hogy a XVII. század oly izgalmas és annyira megoldatlan problémáival egyetlen írás sem foglalkozik s viszonylag kevésbé van képviselve a XVIII. század és a XIX. század első fele is. Tematikai aránytalanságra vall az egyetemes történeti tanulmányok elenyészően kis száma, valamint a művelődéstörténeti írások csekély szereplése. S végül csaknem teljesen hiányoznak a társadalmi, politikai eszméket, az egyes korok, osztályok ideológiáját elemző írások. Ezek az aránybeli, tematikai eltérések, hiányok élénken figyelmeztetnek történetírásunk néhány kevésbé művelt és kissé elhanyagolt, noha elsőrendűen fontos területére.

Nem térhetünk itt ki a kötet valamennyi tanulmányának az ismertetésére, azokra kell szorítkoznunk, melyek a magyar irodalomtörténeti kutatás szempontjából fokozott jelentőséggel bírnak és különösen meg-szívlelendők. Ezek közül sem érintjük azon-

ban azokat a tanulmányokat, melyek a szerzők egyes korábbi nagyobb műveinek tömör összefoglalásai, s így elsősorban az a szerepük, hogy a külföldi tudományossághoz közvetítsék eredményeiket. Ilyenek pl. Lederer Emma (*La structure de la société hongroise du début du moyen-âge*), Elekes Lajos (*Essai de centralisation de l'Etat hongrois dans la seconde moitié du XVe siècle*).

Az I. kötet anyagából hét tanulmány irodalmi vonatkozásokat, illetve íróknak politikai szerepét érinti, s így új ismereteket nyújt, s közvetlen tanulságokkal szolgál az irodalomtörténetírás számára. Komjáthy Miklós *Quelques problèmes concernant la charte de fondation de l'abbaye de Tihany* (Magyarul lásd: LTKözl 1955) című értekezése valószínűsíti, hogy a Tihanyi Alapítólevélben az érdemi mondanivalót tartalmazó rosszabb latinságú conscriptio és a fejlett stílussal írott arenga különböző időkből készült: az előbbit Miklós püspök még 1050 előtt szövegezte, mikor I. Endre a kolostort még bazilita szerzeteseknek szánta, az utóbbi viszont már valamelyik nyugatról jött bencés szerzetes munkája 1055-ből. Komjáthy álláspontja szerint ezzel automatikusan el-esik Horváth Jánosnak az arenga és a leg-régibb krónikárszek stílusbeli hasonlóságára épített ama feltevése, hogy Miklós püspök az ún. őskronika szerzője. Kumorovitz Lajos érdekes tanulmányából (*Die erste Epoche der ungarischen privatrechtlichen Schriftlichkeit im Mittelalter*) kiderül, hogy a magánjogi írásbeliség első jelei már a XI. század dereka után megjelennek, s így a XI—XII. században az írásbeliségnek az eddig sejtettnél nagyobb elterjedtségével kell számolni. A magyar humanizmus elő-ményeinek, kezdeteinek, kialakulása előfel-tételeinek sokat vitatott kérdését segíti tisztázni Mályusz Elemér kitűnő tanulmánya: *Die Zentralisationsbestrebungen König Sigismunds in Ungarn* (magyarul lásd: TörtSzle 1960.). Mályusz bemutatja, hogy Zsigmond cancelláriájának a fejlődésében miképpen előlegeződnek már azok a törekvések és jelenségek, melyek majd Mátyás idejében fognak kibontakozni és a humanizmus szá-mára is bázisul szolgálni. Nem véletlen, hogy Vitéz János is Zsigmond titkos kancel-áriáját kezdte pályáját. *Das Heim eines türkischen Herrn in der Provinz im XVI. Jahrhundert* (magyarul lásd: I. OK XV.) címen mintaszerű művelődéstörténeti dol-gozatot olvashatunk Fekete Lajos tollából. Egy 1588-ban Budán készült hagyatéki

leltár alapján eleveníti meg egy művelt török úr otthonát, melynek kincsei közül bennünket a könyvei érdekelhetnek elsősorban. Kiderül, hogy a szóban forgó Ali Cselebi könyvtárának a színvonala nem marad el a korabeli művelt magyar nemesurak bibliotékái mögött: 119 török, arab és perzsa nyelvű kéziratos kötete között a vallási, történeti, csillagászati, orvosi munkák mellett ott található a nagy perzsa klasszikusok (Firdauszi, Nizami, Háfiz) és több kötet a Balassi által is jólismert, népszerű szerelmi dalokból, a gázelekből. Benda Kálmán diplomáciatörténeti tanulmánya (*Le projet d'alliance hungaro-suédo-prussienne de 1704*) és Révész Imre egyháztörténeti fejtegetései (*Esquisse de l'histoire de la politique religieuse hongroise entre 1705 et 1860*) a Rákóczi-kor íróira vonatkozó ismereteinket gazdagítják: az előbbi Ráday Pál 1704. évi követjárását, az utóbbi Rákóczi egyházpoltikái törekvéseit ismerteti. Végül Arató Endre Венгерское общественное мнение и национальный вопрос в 40-х годах прошлого века című tanulmánya Széchenyinek, Kossuthnak, Tánácsinak és Petőfinék a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját elemezve nyújt az irodalomtörténetírás számára értékes szempontokat.

A most felsorolt dolgozatok arról tanúskodnak, hogy történéseink munkája igen sok helyen közvetlenül is érintkezik az irodalomtörténettel. Számunkra azonban nemcsak az ilyen értekezések a tanulságosak és értékesítendők, hanem azok is — sőt ezek talán még fokozottabban —, melyek a gazdasági és társadalmi fejlődés alapvető kérdéseit boncolják, s irodalomtörténeti vonatkozásokat egyáltalán nem érintenek. Igen örömdetes, hogy az *Etudes historiques* I. kötetében a tanulmányok egy egész kis csoportja foglalkozik az újkori magyar fejlődés sajátosságainak okaival és fő problémáival. A kérdést Pach Zsigmond Pál munkája (*Das Entwicklungsniveau der feudalen Agrarverhältnisse in Ungarn in der zweiten Hälfte des XV. Jahrhunderts*) exponálja, mikor felveti a sajátos magyar illetve kelet-európai XVI—XVIII. századi fejlődés (mezővárosok szerepe, árutertermelő nagybirtok, második jobbágyosság, a kapitalizmus porosz útja) előzményeinek a kérdését. Pach azt bizonyítja, hogy a középkorvégi magyarországi agrárviszonyok lényegében elérték a korabeli nyugat-európai színvonalat, s így e téren a magyar társadalom pótolta korábbi elmaradását. A fő tendencia ekkor a szerző szerint a paraszti árutertermelés fokozódása s ezen keresztül egy paraszti burzsoázia kialakulása felé vezetett, ebben a folyamatban a mezővárosoknak volt döntő szerepük. A mezővárosi parasztpolgárságnak az irodalomtörténeti kutatás által is megfigyelt elsőrendű fontosságát tanúsítják, s a

rá vonatkozó ismereteinket gazdagítják továbbí tanulmányok így a Szabó Istváné (*La répartition de la population de Hongrie entre les bourgades et les villages, dans les années 1449—1526*), de különösen a Székely Györgyé. Ez utóbbinak *Landwirtschaft und Gewerbe um 1500* című izgalmas dolgozata bemutatja a mezővárosok társadalmi differenciáltságát, termelését, iparát, s feleletet ad arra a kérdésre is, mennyire és miképpen válhatott a mezővárosi parasztpolgárság az antifeudális osztályharc vezetőjévé, s egyes mezővárosok annak centrumává. A Pach által felvetett gondolatmenetet nagymértékben erősíti Ember Győző értekezése (*Zur Geschichte des Aussenhandels Ungarns im XVI. Jahrhundert*, magyarul lásd: Sz 1961), mely a szerencsésen fennmaradt 1542. évi harmincadnaplók alapján a korabeli magyar kereskedelmi tőke meglepő fejlettségére következtet.

Pach jelentős tanulmánya arra a végkövetkeztetésre jut, hogy a sajátos és oly kedvezőtlen elemeket magában hordó XVI—XVIII. századi fejlődés nem egy korábbi elmaradottság kényszerű következménye, hanem egy, az európai fejlődéssel lépést tartó egészséges fejlődéstől való elkanyarodás. Érvelése rendkívül meggyőző, kételyt ébreszt azonban a városok problémájának a kikapcsolása fejtegetéséből. A város is része a feudális társadalomnak, sőt az egészségesebb fejlődést képviselő országokban egyre döntőbb jelentőségre tesz szert már a XV. században. Kérdéses ezért, hogy a városi fejlődés szám-bavétele nélkül jogosult-e a magyar társadalom középkorvégi fejlettségi fokának a megítélése. Annál is inkább, mert Makkai Lászlónak a kötetben olvasható alapvető tanulmánya (*Die Entstehung der gesellschaftlichen Basis des Absolutismus in den Ländern der österreichischen Habsburger*, magyarul lásd: TörtSz 1960) éppen a városok problémáját helyezi a középpontba s kimondatlanul is polémiát folytat Pach és Ember megállapításáival. Makkai bemutatja, hogy a XV. század közepe óta a dél-német kereskedelmi tőke behatolása miképpen tette tönkre a városi fejlődést Ausztriában, Csehországban és különösen Magyarországon, gyarmati függésbe sodorva ezeket az országokat. Szerinte a városoknak ez a megrekedés, tőkehiánya tette lehetővé a paraszti árutertermelés előretörését a mezővárosi fejlődés keretében, s ez azután tovább rontotta a városok helyzetét, megakadályozva minden további városi tőkeakkumulációt. A paraszti árutertermelés fellendülésében tehát Makkai ellentmondásos jelenséget lát: az egészséges, pozitív fejlődés ígéretét magukban hordó városok hanyatlásának következményét, mely azután a városi fejlődés válságát tovább mélyítette. Mindezt betetőzte az a körülmény, hogy a XVI. században a nemesség versenyre kelt a

parasztsággal és maga építette ki árutermelő gazdaságait, fokozatosan megfojtva a polgári fejlődésnek a mezővárosokban megjelenő felemás változatát is. Végeredményben tehát a kérdést nem tekinthetjük tisztázottnak, pedig a XVI—XVIII. századi magyar irodalom helyes értelmezése és értékelése szempontjából mindez hallatlan fontosságú. A most megismert tanulmányok anyag- és gondolatgazdagsága, valamint igen magas színvonala azonban nem hagy kétséget az-iránt, hogy történetírásunk itt is belátható időn belül megnyugtató megoldást tud majd nyújtani.

*

Az *Etudes historiques* második kötetének tizenkét tanulmánya az 1849-től 1945-ig terjedő történelmi korszakot öleli fel. Olyan tanulmányokat, amelyek közvetlenül az irodalomtörténetírás problémáihoz csatlakoznának, itt nem találunk, mégis több olyan közlemény látott napvilágot, amely közvetve komoly tanulságot nyújt az irodalomtörténeti kutatás számára. E tanulmányok közül először azokat említjük meg, amelyek az egyetemes történetírás szemszögéből és külföldi források feltárásával értékes diplomáciatörténeti eredményeket nyújtanak. Ezek között témájával és gazdag forrásanyagával két tanulmány emelkedik ki. Andics Erzsébet: *Die Habsburger und die Frage der Zarenhilfe gegen die Revolution* című tanulmányában (magyarul lásd: Sz 1960) a cári hadsereg magyarországi intervenciójának előtörténetét mutatja be egykorú osztrák, orosz és más külföldi vezető politikuskok visszaemlékezései és a két udvar közötti bizalmas levél- és jegyzékváltások alapján. A széleskörű forrásanyagra támaszkodó közlemény legjelentősebb eredménye annak kimutatása, hogy a cári hadsereg beavatkozását nem az 1849. április 14-i trónfosztás váltotta ki. Ennek híre különben is Ferenc József hivatalos segélykérése után jutott el Bécsbe. Az 1833-ban felújított müncheni szent szövegség megállapodásaira támaszkodva az európai forradalmi megmozdulások hírére már 1848. március elejétől szoros katonai kapcsolat alakult ki a két monarchia között. Az intervenció gondolata pedig már 1848. november közepe óta központi problémává vált, csak kül- és belpolitikai megfontolások tartották vissza a Habsburgokat attól, hogy a nyílt beavatkozást kérjék. A tanulmány anyaga e taktikai megfontolások szövevényét mutatja be és diplomácia-történeti jelentőségén kívül az irodalomtörténeti kutatások számára új lehetőséget nyújt Petőfi és a radikális fiatalok tevékenységének és az objektív politikai helyzet fordulatainak szembeállítására. Hasonlóan új összefüggésekre

hívja fel a figyelmet Zsigmond László *Die Zerschlagung der Österreichisch—Ungarischen Monarchie und die internationalen Kräfteverhältnisse* című tanulmánya (magyarul lásd: Sz 1959). Zsigmond László vizsgálatainak középpontjában az 1917-es oroszországi februári forradalom, majd még inkább az októberi forradalom győzelmével kialakult helyzet elemzése állott. E két forradalom arra készítette a nyugati imperialista hatalmakat, hogy még a nyugati hadszíntéren folyó harcok idején tárgyalásokba bocsátkozzanak az Osztrák—Magyar Monarchia képviselőivel, és különböző — a cikkben részletesen bemutatott — koncepciók alapján keressék annak lehetőségét, hogyan tudnák a Monarchiát megmenteni az összeomlástól. A tervek nyíltan bevallott célja az volt, hogy a különböző konzervatív módszerekkel fenntartott Monarchiát a forradalmi Oroszország ellen felhasználhassák. E diplomáciai tárgyalás-sorozat elemzett fordulatai az irodalomtörténész kutató számára is új összefüggésekre hívja fel a figyelmet, az egykorú irodalmi és publicisztikai visszhangok olyan fordulataiban is tájékoztat, amelyek eddig esetleg elkerülték a figyelmet. Az *Etudes Historiques* második kötetében még két hasonló jellegű tanulmányt találhatunk. Mindkettő a Kossuth-emigráció politikai tevékenységével foglalkozik, elsősorban külpolitikai kérdésekben tett lépéseket elemez, hazai visszhangjukat csak igen kevéssé veszi figyelembe, mégis a kiegyezést megelőző kor politikai helyzetéhez értékes adatokat nyújt. (Szabad György: *Kossuth and the British „Balance of Power” Policy (1859—1861)* és Kovács Endre: *L’insurrection polonaise de 1863 et l’émigration hongroise* [magyarul lásd: TörtSzele 1960]).

A második kötet tanulmányai között lényeges szerepet tölt be Nemes Dezsőnek a Tanácsköztársaságról nyújtott ideológiai, politikai, gazdasági, katonai szempontokat összefoglaló értékelése (*Историческое значение Венгерской Советской Республики*. — magyarul lásd: Sz 1959), amely összefüggéseiben elemzi a Tanácsköztársaság nemzetközi és nemzeti jelentőségét, s a hibák történeti távlatú, gondos mérlegelésével vonja meg a magyar proletariátus első, 133 napos hatalmának történelmi jelentőségét. Nemes Dezsőnek a Tanácsköztársaság politikai, gazdasági és katonai intézkedéseiről nyújtott sokoldalú elemzése további kutatásokra serkentheti történéseinket, az irodalomtörténész számára pedig az említett összefüggések bemutatásával segít a korszak irodalmi jelenségeinek értékelésében.

A témaválasztás és megoldás újszerűségével figyelemre méltó Lackó Miklósnak időközben teljes egészében is nyomtatásban megjelent — Ipari munkásságunk összetételének

alakulása 1867—1949 — munkájából az *Etudes Historiques*-ben publikált első fejezetének anyaga (*О составе венгерского фабрично-заводского рабочего класса в период промышленного переворота* /e fejezetet magyarul lásd: Sz. 1960/). Lackó részletesen elemzi azokat a sajátosságokat, amelyek a magyarországi kapitalizmus jellegzetes alakulásából fakadtak. Hazánkban a gyáripari munkásság számbeli és politikai súlya — ellentétben a nyugati országokkal, sőt még az oroszországi viszonyokkal is — háttérbe szorult a bányamunkásság, kőipari munkások, vasútépítő földmunkásság és az agrárproletariátus ereje mögött. Éppen ezért — mint Lackó fejtegetéseivel és adataival dokumentálja — a gyári proletariátus kialakulása idején igen éles különbségek álltak fenn a munkásság két jellegzetes típusa: a szakmunkások és a tanulatlan napszamos-segédmunkások között. Ez a különbség kihatott a munkásosztály társadalmi tudatára, politikai arculatára és így az alakuló munkásmozgalomra is.

A kötet tanulmányai közül kettő a magyar ipar struktúrájának jellegzetes vonásaival foglalkozik. Sándor Vilmos *Die Hauptmerkmale der industriellen Entwicklung in Ungarn zur Zeit des Absolutismus (1849—1867)* című munkájában összefoglalja azokat a speciális körülményeket, amelyek közrejátszottak abban, hogy 1849 után a magyarországi ipar fejlődésében az osztrák burzsoázia érdekeinek megfelelően az ipari termelés más ágainak rovására az élelmiszeripar fejlődött ki. Berend T. Iván és Ránki György közös cikkükben (*The Hungarian Manufacturing Industry, its Place in Europe*) korábban napvilágot látott műveik alapján vonták meg a XX. század első négy évtizede magyar iparfejlődésének mérlegét. S. Vincze Edit a magyar szociáldemokrata mozgalom előtörténetét foglalja össze *Предистория образования Венгерской Социал-демократической партии* című tanulmányában. Erényi Tibor pedig *Die Hauptrichtungen der Entwicklung der Gewerkschaftsbewegung in Ungarn (1868—*

1904) címen a hazai szakszervezeti mozgalom irányzatait elemzi. A kétkötetes vállalkozás zárótanulmánya Horváth Miklós hadtörténeti tanulmánya (*Военно-политические принципы и цели хортистского фашизма до и во время второй мировой войны*). Átfogóan vizsgálja a horthysta hadsereg katonai erejét, felszerelését és helyzetét a tengelyhatalmak szövetségében és azt a szerepet, amelyet a náci hadvezetés a Szovjetunió elleni agresszív háború különböző szakaszaiban a magyar hadosztályokra kirótt.

Ha összefoglaló képet akarunk adni az *Etudes Historiques* második kötetéről, ennek körvonala már az eddigiekből kirajzolódik. Részben erre a kötetre is vonatkoztathatjuk az első kötettel kapcsolatos hiányérzetünket, bár e megjegyzéseket itt módosítanunk kell. Andics Erzsébet, Zsigmond László, Szabad György és Kovács Endre bemutatott tanulmánya részben kárpótol az első kötetből hiányzó történelmi kitekintést nyújtó írásokért. A második kötettel kapcsolatban azonban még nagyobb nyomattal kell megemlítenünk a társadalmi, politikai eszméket, osztályok ideológiáját elemző írások hiányát. Sajnálattal tapasztaltuk, hogy a dualizmus korával, annak politikai, társadalmi problémáit összefoglalóan tárgyaló tanulmányt a már említett munkásmozgalom történetét tárgyaló tanulmányokon és Perényi Józsefnek a nemzetiségi mozgalmak egyik szektorát, a szerb megmozdulásokat bemutató cikkét (*Партии и политическая борьба среди сербов в Венгрии (1867—1900 гг.)*) eltekintve nem olvashattunk a kötetben. És talán még ennél is jobban hiányolhatjuk — éppen azért, mert a gyűjtemény a külföld előtt volt hivatva dokumentálni a magyar történettudományt —, hogy nem kapott helyet olyan tanulmány, amely a Horthy-korszaknak vagy legalábbis egy korszakának ideológiai, politikai elemzését nyújtotta volna. Horváth Miklós érdekes hadtörténeti írása csak részben pótolja e hiányt.

Klaniczay Tibor—Rejtő István

*

Révész Imre: Sinai Miklós és kora. Adalékok a XVIII. századvég magyar társadalomtörténetéhez. Bp. 1959. Akadémiai K. 344 l.

Sinai Miklóst, a régi Debrecen e kiemelkedő tudósát, tanárát és egyházi vezéralakját mindeddig elég hiányosan ismertük, és nagy port felvert perét illetőleg is csak megsejthettük, hogy abban nem jelentéktelen erőik csaptak össze. Révész Imre rendkívül gazdag anyag alapján felépített monográ-

fiájából most végre részletes képet kaphattunk róluk, s könyve megjelenésével újabb fehér folt tűnik el XVIII. századi művelődésünk ismeretlen területekkel mindmáig bővelkedő térképéről.

A szerző a társadalomtörténeti szempont érvényesítésével kiszabadította témáját az egyháztörténet szűk köréből, s így, mint könyvének alcímével kifejezi, adalékkal, mégpedig igen fontos adalékkal szolgálhatott XVIII. századi társadalomtörténetünk ala-